

I CONGRÉS INTERNACIONAL GÈNERE I MODERNITAT A LA
CATALUNYA CONTEMPORÀNIA: ESCRITORES REPUBLICANES
(UAB, 25 i 26 d'octubre del 2007).

Entre dos silencis i Tres presoners: de la vida a la literatura. Marta Pascual Llorens

1. L'ARRIBADA A ETOBON

Avui dia, Aurora Bertrana (Girona 1892 – Berga 1974) és coneguda, sobretot, pels seus llibres de viatges i per les seves *Memòries*. Però, tal i com explica Neus Real a *Aurora Bertrana, periodista dels anys vint i trenta*, una selecció de textos de Bertrana que ha aparegut aquest mateix any, l'escriptora gironina va fer importants incursions al món del periodisme. Es tracta d'uns articles que van tenir un paper central en la consolidació del seu prestigi intel·lectual abans de la guerra civil i que aporten una informació fonamental sobre la seva ideologia i el seu compromís amb el temps. D'aquests escrits se'n desprèn el retrat d'una dona moderna, cosmopolita i liberal; una dona compromesa amb la lluita política, social i cultural i que, ben aviat, va esdevenir una peça imprescindible en tots aquests àmbits. Bertrana, com la gran novel·lista i periodista francesa Colette, encarna el perfil d'una nova intel·lectual a l'època, una intel·lectual moderna que reclama la seva llibertat de dona i la seva independència personal.

Un dels missatges constants als articles de Bertrana és la defensa de la llibertat i de la igualtat entre els homes i les dones. Títols com “Feminisme” (*La Nau*, març del 1931), “Llibertat” (*Evolució*, octubre del 1931), “La dona i la política” o “Home i dona” (*La Humanitat*, desembre del 1933) ens permeten veure, sense necessitat d'entrar en els textos, el desig d'una dona que vol despertar les consciències adormides i apàtiques i transmetre el seu esperit d'implicació en les realitats socials, morals i materials. Perquè Bertrana va ser, per damunt de tot, una dona inquieta, una viatgera incansable i amb set d'aventura. Així, l'any 1926 va instal·lar-se a Tahití; el 1930 torna a Catalunya i el 1935 marxa sola al Marroc amb la voluntat d'estudiar l'ànima de la dona musulmana. El 1938 decideix exiliar-se a Suïssa, lloc on, anys enrere, hi havia anat a perfeccionar els seus coneixements musicals (1923) i on, més tard, s'hi havia casat (1925). Ara, però, Bertrana s'ha separat del seu marit i ha de tornar a començar de zero. Durant el primer

any, l'escriptora va viure situacions de pobresa. Ben aviat, però, va aconseguir fer-se un lloc a la vida literària del país tot col·laborant en diversos diaris i a la ràdio.

Tenint en compte tot aquest periple, no resulta gens sorprenent, doncs, que Bertrana decidís, un cop acabada la Segona Guerra Mundial, participar a una missió humanitària enviada a aixecar el poble francès d'Etobon, on l'ocupació havia estat especialment ferotge: tots els homes eren al cementiri, afusellats pels nazis una tarda de l'any 1944. El motiu: els emboscats de la zona, els resistents, havien assassinat un coronel nazi.

A les *Memòries des de 1935 fins al retorn a Catalunya*, Bertrana explica que el primer lloc que la comissió va visitar en arribar al poble va ser el cementiri, que duia el nom de *Cementiri dels afusellats*. Aviat, van caure en mans de l'autora uns papers d'un home vell que havia anat anotant, de manera molt sumària, els fets que s'havien produït. La sorpresa de la gironina va ser que el vell evocava amb efecte i simpatia l'últim oficial d'ocupació nazi que hi havia hagut al poble. D'aquesta manera, Bertrana va poder redescobrir un militar que, tot i ser del bàndol enemic, amagava, dintre seu, un home esquinçat interiorment, un home amb sentiments, com qualsevol altre home i que evidenciava que, per sobre de la divisió maniquea entre bons i dolents, hi havia la bondat, que no és patrimoni de ningú. Sembla que aquesta capacitat d'abstracció que s'endevinava en les paraules del vell, aquesta capacitat de sobreposar-se a les divisions establertes, va ser molt del gust de Bertrana, que com ja hem apuntat més amunt va ser una gran defensora dels valors de la igualtat, la llibertat, etc.

2. ELS FETS S'APODEREN DE L'ESPERIT

Durant uns mesos, Bertrana va conviure amb les vídues del poble. Amb dones que vivien per recordar, que parlaven dels seus éssers estimats desapareguts en tot moment. Bertrana assegurava que «per a elles no hi havia altre tema de conversa que l'ocupació alemanya, la Resistència francesa i l'afusellament de tots els homes d'Etobon» (*Memòries*, p. 485), que «per qualsevol camí, el més prosaic i quotidià que emprenguessin la conversa, aquesta anava fatalment a parar a ells». I és que a Etobon, un poble silenciós i mig destruït, tot el que vivia i respirava «ho feia únicament per honrar la memòria dels afusellats».

És per això que quan Bertrana va tornar a Catalunya l'any 1949 no ho va fer sola: l'acompanyaven els fantasmes del passat. I per aquest motiu va decidir escriure dues novel·les que recollissin els fets d'Etobon: *Tres presoners* (1957) i *Entre dos*

silencis (1958). Fem una petita parada al nostre relat per explicar que, malgrat la cronologia, *Tres presoners* se situa en un estadi posterior perquè Hugel (el nom fictici d'Etobon) és ja un poble alliberat, mentre que Hernam (el nom que Etobon rep a *Entre dos silencis*) és encara un poble envaït. Cal dir que, de fet, Bertrana havia pensat les dues novel·les per publicar-les en forma d'un únic volum. Però l'any 1950 pocs editors s'animaven a publicar en català. Escriu a les *Memòries*: «com que jo no em podia aguantar les ganes d'escriure i, naturalment, les de publicar, vaig escriure la novel·la d'Etobon en castellà. Es titulava *Cementerio de los fusilados*. Ni en Lara ni en Plaza no me la van acceptar. Aquest refús no és difícil de comprendre si considerem que jo era una ex-exiliada i la meva novel·la tractava d'una guerra, d'una ocupació i d'una resistència que no eren espanyoles, però sí antinazis. La vaig desar en un calaix considerant-la tan afusellada com els resistents d'Etobon» (p.488).

Al Fons Prudenci i Aurora Bertrana de la Universitat de Girona se'n conserven, encara, quatre mecanoscrits originals. Tots duen per títol *La aldea sin hombres*, encara que originàriament el títol havia de ser *El cementerio de los fusilados* (es pot veure ratllat sota el nou títol). No va ser fins que Bertrana va recuperar el contacte amb Xavier Benguerel que la novel·la que havia quedat inèdita va tenir la possibilitat de ser publicada al «Club dels Novel·listes». La versió que avui podem llegir és la traducció al català que en va fer Joan Sales. Ara, però, no és el moment d'ocupar-se dels avatars editorials. Per tant, tanquem aquest parèntesi i retornem als fantasmes que es va endur Bertrana cap a Catalunya.

Al pròleg d'*Entre dos silencis* explica que els fantasmes d'Etobon la van obligar a escriure, a novel·lar l'experiència. I és que Bertrana havia acabat fent seu el drama íntim de les dones d'aquell poble moribund: «vaig comprendre que no m'alliberaria dels seus fantasmes fins a haver-ne donat testimoni en un llibre».

I, segons sembla, Bertrana, no en va tenir prou explicant aquests fets a les *Memòries*. Les dues novel·les suposen una extensió d'aquest record que tant va marcar l'escriptora. L'univers mental de Bertrana, amb el pas dels anys, s'havia anat engrandint i aquells personatges reals que havia conegut al ja llunyà poble d'Etobon van fer al salt al món de la ficció. Perquè un episodi com aquell, en què una tragèdia va produir una situació tan poc habitual com és que una comunitat perdi tots els seus membres masculins, va oferir, a la novel·lista, la possibilitat de reflexionar sobre un dels temes que més l'havien interessat des de ben jove: la qüestió del gènere. I, si a les *Memòries*

descrivia l'escenari, a les novel·les va anar molt més enllà de la descripció i va reflexionar sobre les repercussions humanes que van seguir aquell fet històric.

Al fons Bertrana, s'hi conserva una conferència inèdita que s'intitula «Sobre *Entre dos silencis*». Bertrana hi explica que a la seva novel·la no era partidària de copiar fotogràficament la realitat ni tampoc d'aplicar-hi una deformació sistemàtica. Simplement, pretenia posar per escrit la seva visió particular d'uns fets que s'havien apoderat del seu esperit. I, si creiem l'escriptora, ella no és «ni de lluny ni de prop cap personatge de la novel·la». Considera l'autor del relat com «una mena de *recader* d'ànimes que s'encarrega voluntàriament de recollir el dolor, els sofriments i l'obscur heroisme d'uns camperols i d'un militar nascuts en terres molt allunyades de Catalunya, i ofrenar-los en forma de novel·la a uns homes, possibles camperols d'una altra terra o possibles soldats d'una altra guerra.»

Abans de passar al tercer i últim apartat, creiem convenient resumir en quatre paraules els arguments d'aquestes dues novel·les:

A *Entre dos silencis* acaba de produir-se l'afusellament de tots els homes del poble: Hernam. La novel·la apareix poblada de vídues, filles que han perdut els seus pares, noies que han perdut els seus promesos, etc. Hernam és un poble ocupat i les dones decideixen no dir ni una sola paraula als forasters; faran tot el possible perquè mai no puguin ocupar el buit que han deixat els seus estimats. Malgrat tot, però, el nou tinent que ha arribat al poble, Alexis von Greiz, és un bon home que deixa viure i que respecta la memòria de les dones. Aquest tinent viu a casa de la Marta, una de les dones més riques del poble. Al començament, ella evita les converses i, fins i tot, trobar-se amb ell (tot i viure a la mateixa casa) però, a poc, a poc, aquesta situació passarà a invertir-se.

A *Tres presoners*, com el títol ja avança, tres presoners de guerra arriben a Hugel per ajudar els camperols: en Franz, en Linsa i en Kòstia. Inicialment, són maltractats (la ferida encara és massa calenta) i vistos, només, com a braços per treballar, com autèntics animals. L'odi, però, s'anirà trencant i acabaran essent acceptats, humanitzats i, fins i tot, estimats. Tant és així que Gabrielle, una joveneta que havia estat violada durant la guerra per un ocupant, una noia rebutjada pel poble per dur la llavor enemiga dintre seu, s'acaba enamorant d'un dels presoners i, malgrat tot, trobant la felicitat.

3. UNA LITERATURA AMB MISSATGE

Ja hem apuntat abans que Bertrana va convertir-se en un nou model d'intel·lectual, compromesa amb la societat i altament preocupada per la llibertat femenina. Els seus viatges van fer-li descobrir les realitats d'unes dones que es trobaven molt lluny d'aquesta desitjada llibertat. Per això, va fer servir la seva literatura per donar veu, un cop i un altre, a totes elles: l'any 1930 Bertrana va cedir la paraula a les indígenes de Papeete (*Paradisos oceànics*) i el 1936 va ser el torn dels marroquines colonitzades (*El Marroc sensual i fanàtic*). En les dues novel·les que avui hem tractat, és evident que Bertrana va fer un esforç per donar veu a unes dones de l'Europa central, víctimes de la guerra, que havien vist com es trasbalsaven totes les relacions de gènere, i que al començament es preguntaven, espantades, com aguantarien la vida, soles, sempre soles però que, de seguida, van intentar coratjosament de substituir-los. Treballaven la terra, pasturaven les vaques i tenien cura del bestiar. Tenia la possibilitat de relatar les vicissituds d'unes dones que, per força, van haver d'aprendre a independitzar-se, a sortir-se'n sense homes, a manifestar les seves capacitats. Un tema que, a Bertrana, li encaixava perfectament.

Tant a les *Memòries* com a les dues novel·les que s'inspiren en els fets d'Etobon, Bertrana ofereix al lector la possibilitat de veure com aquestes dones van ser capaces de definir, de nou, les relacions entre els gèneres: van aprendre a fer les feines que abans feien només els homes i, sobretot, van establir un mur de silenci amb els soldats invasors que només va ser possible trencar quan els homes van canviar els seus rols. És per això que el dia que el tinent Alexis von Greiz ajuda la Marta a fer la bugada s'enamoren. S'ha produït la igualació i aquesta només ha estat possible gràcies a l'alliberament, al trencament dels rols de gènere que feien que aquell silenci tan angoixós s'anés perpetuant.

I, a banda d'aquest valor, a banda de convertir-se en el testimoni d'una realitat femenina que era totalment desconeguda al lector català de l'època, Bertrana també va ser un dels pocs novel·listes catalans que es va enfrontar amb els gran temes europeus de la Segona Guerra Mundial, la resistència i l'ocupació.

Aprofitant que acaba d'aparèixer en castellà *Vida y destino* de Vasili Grossman, per primera vegada sencera i traduïda directament del rus, volem destacar dos missatges importantíssims que conté la novel·la, una de les millors que s'han escrit durant el segle XX, i que, expressats de diferent manera, també trobem en Bertrana.

En aquesta novel·la total, en què la bondat i la llibertat s'aixequen com a paraules claus, segons explica la seva traductora Marta Rebón en un article que va sortir fa un parell de setmanes a *La Vanguardia*, veiem, d'una banda, que l'amor matern es converteix en l'últim refugi més enllà de les ideologies, i trobem una velleta analfabeta i bondadosa que abraça un fill que no és seu, el fill d'un altre, i que proclama amb emoció, just abans que *mare* i *fill* morin a la càmera de gas: «Soy madre».

D'altra banda, les últimes paraules que Anna Semiónovna escriu al seu fill, diuen: «Vive, vive, vive siempre...» perquè la vida és llibertat, perquè quan l'home està dotat de llibertat i de bondat, venç, triomfa l'amor i s'imposa a qualsevol totalitarisme.

Aquests dos missatges, que ara només apuntem molt superficialment, els descobrim idèntics als tancaments de *Tres presoners* i d'*Entre dos silencis*. A la primera novel·la, la Gabrielle és capaç d'oblidar els odis i els patiments perquè «al món no hi restava lloc sinó per al seu fill. I unes llàgrimes dolcíssimes, les més suaus de la seva vida, començaren a eixir-li dels ulls i a vessar-li per les galtes». En aquest cas també es tracta del fill d'*un altre*. Ara, no perquè no sigui fill biològic sinó perquè aquest nen que acaba d'arribar al món, carregat d'innocència i d'ignorància, porta la sang dels dos bàndols.

I a *Entre dos silencis* trobem una imatge que ens dona una gran lliçó. Uns pardalets, vivíssims, que canten alegres, reposen damunt les creus de fusta dels afusellats. I, mentrestant, el tinent vençut i solitari abandona Hernam: «Von Greiz aspirà poderosament aquell alè de vida. Sentí a la sang la crida de la natura com una fuetada». No hi ha cap mena de dubte: la vida ha guanyat perquè, malgrat les guerres, malgrat les morts, sempre s'acaba imposant. I la pròpia Bertrana, en una conferència que va fer «De la novel·la en general i de l'autobiografia en particular», es va proclamar una gran «partidària de la vida». Perquè Bertrana s'estimava la vida i, per això, va seguir sempre una ideologia que podríem etiquetar d'inclusiva o d'universalista, en el sentit que no va voler deixar mai ningú al marge de l'aventura vital. Explica, en una carta que va adreçar al director de l'editorial Planeta quan li van rebutjar la seva novel·la *Entre dos silencis* (aleshores encara *La aldea sin hombres*), que la seva aspiració, el seu objectiu a la novel·la era: «comunicarme con una parte de la humanidad a la que envío ese mensaje de esperanza que es el triunfo del amor divino sobre el egoísmo y la injusticia, sobre el odio de razas, sobre el sufrimiento y la muerte», perquè allò que interessava no era el triomf d'un poble sobre l'altre, sinó «el triunfo de Cristo sobre el corazón de algunas de sus criaturas y eso en medio de los sufrimientos morales más horrorosos».

Finalment, sembla ser que el temps li ha acabat donant la raó.

BIBLIOGRAFIA

Bartrina, F., “Gènere, guerra i colonització en l’obra d’Aurora Bertrana”, dins *Aurora Bertrana, una dona del segle XX*, PAM, Barcelona, 2001.

Bertrana, A., *Entre dos silencis*, Aymà, Barcelona, 1958.

Bertrana, A., *Memòries del 1935 fins al retorn a Catalunya*, Pòrtic, Barcelona, 1975.

Bertrana, A., *Tres presoners*, Albertí Editor, Barcelona, 1957.

Pascual, M., “*Entre dos silencis*, entre dos autors: Aurora Bertrana i Joan Sales”, *Revista de Girona*, núm. 238, Girona, 2006.

Pla, J., “El viatge vital d’Aurora Bertrana”, *Revista de Girona*, núm. 193, Girona, 1999.

Pla, X., “Lectura crítica de les *Memòries* d’Aurora Bertrana”, dins *Aurora Bertrana, una dona del segle XX*, PAM, Barcelona, 2001.

Real, N., “Aurora Bertrana i la cultura femenina de preguerra”, *Revista de Girona*, núm. 193, Girona, 1999.

Real, N., *Aurora Bertrana, periodista dels anys vint i trenta*, CCG Edicions, Girona, 2007.

Rebón, M., “Ética de la forma”, dins el suplement *Culturas* (núm. 277) de *La Vanguardia*, 10 d’octubre del 2007.